

עבודות דוקטור

שתי רמות של ידע עיתונאי: אפיסטמולוגיה של כתבי חדשות

אביב בר נוי

בהנחיית פרופ' צבי רייך, המחלקה לתקשורת, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2019

הידע על העולם אשר משפיע על החלטותיהם של אזרחים בסוגיות אישיות וציבוריות עדיין מעוצב במידה רבה על ידי הידע של העיתונאים שכותבים את החדשות. ידע זה יכול לקבוע כמה יהיו אזרחים מיודעים לא רק בסוגיות אקטואליות אלא בכל תחום שבו האזרח תלוי בתקשורת.

המטרה העיקרית של עבודה זו הייתה לחקור את טיבו וטבעו של הידע של כתבי חדשות בתחומי סיקור ומדיה שונים כדי לשפוך אור על מאפייניו של ידע זה ועל חולשותיו וחוזקותיו. בהתבסס על הספרות התיאורטית העמיק המחקר בשלוש סוגיות שהן נדבכים מרכזיים בידע העיתונאי: אמון, מחלוקות עובדתיות ואימות מידע.

הגישה המתודולוגית

המחקר נשען על שיטת ראיונות השחזור, המאפשרת לבחון את תרומתם של גורמים ומשתנים שונים ליצירת הידע העיתונאי; בין היתר חלקם של מקורות המידע, של ערוצי התקשורת שבהם נעשה שימוש ושל הפרקטיקות האפיסטמיות שבהן השתמש העיתונאי. בניגוד לראיונות כלליים שבהם דנים בתהליך העבודה, ראיונות השחזור מעוגנים בידענות ספציפיות שפרסמו המרואיינים בחודש שקדם לראיון, ואפשר לבקש ממרואיינים "להיזכר" במה שהם עשו וחשבו, ולא רק "להעריך" או "לשער" מה הם בדרך כלל עושים או חושבים. המחקר הזה הוא הראשון שמשלב בשיטתיות ראיונות ושחזוריים כמותיים ואיכותניים; השחזוריים האיכותניים היו ראיונות המשך משלימים לאלה הכמותיים. השילוב הייחודי מאפשר תיאור עשיר של הליך ביסוס הידע העיתונאי.

הממצאים

הפרק שבוחן אמון מראה שעיתונאים יכולים להבחין בין מהימנות מקור למסר, אך בפועל הם נשענים על הערכות מקור במצב "טייס אוטומטי", מעבירים הילוכים "ידינית" ומבצעים בחינה מעמיקה יותר של מהימנות מקור ושל מסר רק במקרים מאתגרים אפיסטמיים. הממצאים מאתגרים את תיאוריות האינדוקציה וההסקה המשולבת ומזמינים בחינה מחודשת של דוקטרינת "הסיווג" (typification) של העבודה העיתונאית. הפרק על המחלוקות העובדתיות מראה שבמקום לחוות "שיתוק אפיסטמי", עיתונאים עורכים "בליץ אפיסטמי" במקרים של אי-הסכמות, ומשקיעים משאבי רכישת ידע רבים יותר בשיעור משמעותי ביחס לידיעות ללא כל מחלוקת. הפרק גם חושף כי ישנם שני סוגים של הכרעות: כאלה שמופיעים בידיעות, וכאלה שהעיתונאי מחליט לא לשתף עם הקהל.

פרק אימות המידע מלמד שתדירות הצלבות המידע נשארה יציבה בעשור האחרון (48 אחוז מהידיעות מוצלבות, ו-35 אחוז מהמקורות), אך ייתכן שיציבות זו יוצרת מצב שווא. בניגוד לתפיסה הבינרית ששולטת במחקר, זיהיתי ארבעה סוגי אימות: (1) מאמצים שטחיים להפחתת סיכון; (2) הגדלת הדיוק של פרטים טכניים לא מהותיים; (3) תיווך המחלוקת באמצעות המקורות; (4) ביצוע חקירה של ממש. שני האחרונים הם פחות נפוצים.

השלכות תיאורטיות ומסקנות

המסקנה הכוללת היא שהידע של העיתונאים (כמוגדר לאורך העבודה) הוא בעל שתי רמות (tiers) המבוססות על תהליכים אפיסטמיים שונים ואף מנוגדים, בדומה לחלוקת פארטו (Pareto distribution). מעט מעל לשני שלישים מהמקורות ושלושה רבעים מהידיעות נמצאים ברמה הראשונה של ידע מינימלי, היתר ברמה השנייה של ידע מוגבר. ברמה הראשונה הכתבים משקיעים מעט מאוד אנרגיה אפיסטמית ובסופו של דבר אין להם ידע כלל. ברמה השנייה הידע של הכתבים מבוסס הרבה יותר ואף על פי שהוא אינו אידיאלי, בהיותו מבוסס על יותר עדויות וראיות מאשר הידע ברמה הראשונה, הוא מהימן הרבה יותר.

בדיון מוצע שיפוט נורמטיבי של המסקנות הללו. מצד אחד, גישת הקצאת המשאבים הקוטבית נראית יעילה למקסום ידע ברמת הידיעה, כך שאין להתייחס לעיתונאים כרשלנים או כפתאים אפיסטמיים. מצד שני, כפי שמזהירים אפיסטמולוגים ביקורתיים וחוקרים הגמוניים, בטווח הארוך יכולה אסטרטגיה זו להוביל ל"חוסר צדק אפיסטמי": הפליה והדרה שיטתית של מקורות אלטרנטיביים, בשל ההעדפה של המקורות הרשמיים. המשמעות עבור עיתונאים וצרכני חדשות היא שהדריכות נדרשת לא רק בסיפורים שהמחלוקת בהן ברורה, אלא גם בסיפורים שגרתיים הנראים פשוטים, שכן סיפורים אלה דרומים מבחינה אפיסטמית, כמעט פתאים ופגיעים למידע מוטעה, כוזב ומעוות. לחוקרי

העיתונות מוצע לכוונן מחדש את סדר היום המחקרי, לא להתעלם מהחדשני והטרנדי ולהשקיע יותר משאבים גם במחקר של כתבי חדשות שממשיכים לספק לאזרחים את רוב המידע על אירועים ציבוריים וסוגיות אקטואליות.

התקבלות הקולנוע בקרב יהודי ארצות הברית בין שתי מלחמות העולם

יעל אוהד־קרני

בהנחיית פרופ' אלי לדרהנדלר, החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, האוניברסיטה העברית, ירושלים 2012

במחקר זה נבחן תהליך שינוי הדרגתי ולא מוכר בספרות המחקרית ביחסם של יהודי ארצות הברית לקולנוע אילם ומדבר מראשית המאה העשרים, כאשר הוחרם כחידוש מודרני, עד ההכרה האיטית ביתרונותיו ובכוחו המסחרי והתרבותי לקראת סוף שנות השלושים. בשלהי 1895 החלו הקרנות סרטים באופן מסחרי, תחילה כסרטונים קצרים עלילתיים ותיעודיים שהלכו והתארכו, ובהמשך התאפיינו בשפה אומנותית חדשה ויצרו גישה מסחרית־תעשייתית שפרחה באולפני הוליווד.

נבחן גם היחס לקולנוע בעיקר בערים גדולות ובהן ניו יורק, פילדלפיה ושיקגו, שבהן הייתה זמינות הצפייה בקולנוע גדולה. בערים אלה התגוררו רבבות מהגרים יהודים, רובם נמנו עם המעמד הנמוך והבינוני־נמוך. הם היו שכירי יום, עובדי סדנאות יזע ורובם דוברי יידיש, לצד קהילות ותיקות ממוצא מרכזי אירופי ממעמד מבוסס יותר. המידע נאסף מהעיתונות היהודית והאמריקנית באנגלית וביידיש באותה תקופה, ממגוון מקורות ארכיוניים ובהם סרטים, תמונות, מודעות פרסום בעיתונות יומית ושבועית, ירחונים, מחזות, שירה, פרוזה, דו"חות כלכליים וחינוכיים, ספרי הגות והלכה, ביוגרפיות. נחשף היעדרם של מאמרים ואזכורים של הקולנוע. רוב המקורות נדלו משולי הדיווחים הרשמיים. להערכתנו נובע החסר בתיעוד היסטורי מהכחשה ומהתנגדות למדיום הקולנוע ולתכניו, גלויים כסמויים.

המחקר ניצב על שני עמודי יסוד. הראשון הוא דיסציפלינרי: היסטוריה תרבותית־חברתית כגישת מחקר המעדיפה חקירת התיעוד "מלמטה". משמע, התבססות על ריבוי ומגוון מקורות מן השכבות החברתיות החלשות שבמשך מאות רבות היו מיוצגות בחסר ככל תיעוד ובפרט בכתביה, בפרסום ובשיח הציבורי. קהל צופי הסרטים בקרב יהודי ארצות הברית, המוכר כ"קהל קורא" של טקסט קולנועי, השתייך ברובו למעמדות ש"למטה". במקביל נבחנו עמדות מנהיגים חברתיים, אנשי רוח ודת, אך בשונה ממחקרים אחרים בנושא במרכז המחקר לא נמצאים אנשי תעשיית הקולנוע, רבים מהם יהודים, שעשו חיל בתחומים המסחרי והאומנותי.

עמוד היסוד השני הוא תיאוריית ההתקבלות (Reception Theory) הקלאסית, שמייסדיה היו הנס ר' יאוס (Jauss), וולפגנג איזר (Iser) ורוברט הולאב (Holub), באו מתחום ביקורת הספרות. מיישמי התיאוריה בחנו את היחס ליצירות וליוצרים בקרב קהל קוראים במרחב לאומי ובתקופה נבחרת, כאשר התשובה המצופה למחקר הייתה בינארית, בנוסח "התקבל" או "לא התקבל". בהמשך נבחנה הפופולריות של טקסט ספרותי או הגותי ויחסי הגומלין בינו ובין קוראיו, בטענה להשפעה דו-כיוונית. לקראת סוף המאה העשרים אומצה התיאוריה מחוץ לביקורת הספרות (חקר המקרא).

הנתונים על יחסם של יהודים לקולנוע הביאו אותי להבנה כי אין מקום לבינריות כיוון שהנתונים מצביעים על שינוי תהליכי רב שלבי והדרגתי-ספירלי שהתגבש רובד על גבי רובד, עד אישוש התקבלות הקולנוע במרכזי השפעה וכוח בחברה היהודית. מסד הנתונים הוביל לפרדיגמה חדשה בתיאוריית ההתקבלות שהוגדרה כ"תהליך התקבלות" (Reception Process) ואפשר לאמצה למחקרים אחרים.

מצאתי כי תהליך ההתקבלות של הקולנוע בקרב יהודים נמשך כשלושה עשורים, עד 1939. הוא נע מהשוליים החברתיים והתרבותיים בחברה היהודית לעבר הליכה החינוכית שלה, קרי מוסדות החינוך, שנחשבים כבת עינה. ארבעה רבדים נבחנו פונקציונלית, ובכל רובד נבחן תהליך פנימי: ברובד החברתי נבדקו מוסדות רווחה, "לנדסמנשפטים" (ארגונים של יוצאי קהילות, תנועות נוער, כינוסים. ברובד התרבותי נבחנו סופרים ומחזאים, אנשי רוח שביצירותיהם נתנו ביטוי לאהדה לקולנוע, ובכך יצרו לגיטימציה. ברובד הדתי נבחנו מוסדות ומנהיגי זרמים דתיים. ברובד החינוכי נבדקו מורים, הוגי חינוך, לשכות עירוניות, קהילות וארגונים.

מהמחקר עולה כי מפנה משמעותי ביחסו של הציבור היהודי לקולנוע החל בשלהי שנות העשרים, כתוצאה מהאווירה והשיח הציבורי סביב סרטים פופולריים כמו "מלך המלכים" (1927), שעורר חשש מאנטישמיות ו"זמר הג'אז" (1927), שעורר חשש בקרב יהודים ממסר מקדם התבוללות. רבנים רפורמיים (סטפן ש' ווייז) וחלק מקהילותיהם התמודדו עם הקולנוע מנקודת מבט חינוכית, אף שרובם דחו את ההחלטה אם להתיר צפייה ושימוש בקולנוע לשנים רבות. קהילות אורתודוקסיות התקשו מאוד להשלים עם המסרים ועם התרבות הקולנועיים ורק בסוף שנות השלושים, אולי בעקבות המשבר הכלכלי הגדול, נעתרו לעיתים רחוקות להקרין סרטים ללימוד גיאוגרפיה והיסטוריה בבתי ספר יסודיים. ההסבר העיקרי למשך התהליך של התקבלות הקולנוע הוא שהרובד החינוכי היה המוגן והשמור מבין התחומים בציבור היהודי בארצות הברית, כמקובל בקהילות היהודיות ועל כן הורחק במשך שנים ממוגע עם קולנוע. רק לאחר שחסמים בתחום הדתי הוסרו, הותר להקרין סרטי קולנוע במוסדות החינוך. תהליך התקבלות הקולנוע הושלם כאשר הוא הוכר על ידי מנהיגי קהילות ידועים (אלכסנדר דושקין) והתאפשר לשלב סרטים במערכת הלימודית והחינוכית היהודית בהתאמה לתוכן הסרט ובהתחשב בגילאי התלמידים וביכולותיהם.

עבודת תזה לתואר שני

"מכבסות מילים" ו"לשון נקייה": מנגנוני פיקוח והבניית מציאות בתקשורת החרדית – מאפיינים ודפוסי פעולה

אפרים (אפי) פרידמן

בהנחיית פרופ' יחיאל לימור וד"ר יונתן אילן, בית הספר לתקשורת אוניברסיטת בר-אילן, 2019

בשנים האחרונות גובר העניין המחקרי בחברה החרדית בכלל ובכלי התקשורת שלה בפרט. העיסוק באורחה ורבעה, בשיחה ובשיגה של החברה המסתגרת ביותר בישראל, גובר ככל ששיעורה בדמוגרפיה הישראלית עולה. המחקר בוחן את מנגנוני הצנזורה בתקשורת החרדית בישראל, חושף מנגנונים של הבניית מציאות וצנזורה פנימית המופעלים בצורה גלויה או עקיפה בתקשורת החרדית. מנגנונים אלה, המבוססים על אמונה בחשיבותם ובכוחם של אמצעי תקשורת ההמונים, נועדו לעצב את חיי הכלל והפרט בחברה החרדית. זיהוי מנגנוני הצנזורה ובחינתם תורמים להבנת החברה החרדית והם גם משמשים כמעין "שדה ניסוי" לתיאוריות מתחום חקר התקשורת.

לעבודה זו שלושה חלקים. בחלק הראשון מוצג לצד הרקע התיאורטי המחקרי גם הרקע התורני של נושא המחקר. רקע זה אינו שכיח בעבודות מסוג זה ונדרש להבנת החברה החרדית ומאפייניה. בחלק השני נפרשת מפת התקשורת החרדית בישראל בשנת 2018. סקירה זו היא ראשונה מסוגה וכוללת את כל המדיה החרדיים (כולל הדיגיטליים). בחלק השלישי מופיעים ממצאי המחקר גופו הסוקר את שפת הצנזורה החרדית. סקירה זו מחולקת לפי קטגוריות "בעייתיות" ולפי דפוס הצנזורה: מלא, חלקי או ביטוי חליפי (מכבסת מילים).

הקורפוס המחקרי מבוסס על שני היומונים החרדיים המובילים (המודיע ויתד נאמן). נוסף על ניתוח תוכן של העיתונים נערכו ראיונות עומק ותיעוד בעל פה עם עורכים ועיתונאים בכירים בתקשורת החרדית.

ממצאי המחקר הצביעו, בין השאר, על קיומה של צנזורה ממוסדת בתקשורת החרדית, בעלת שיטות פעולה ודפוסי פעולה מגוונים. המחקר חשף דפוס צנזוריאלי לא מוכר, שהוא ככל הנראה ייחודי לתקשורת החרדית: "הצנזורה ההפוכה", שתפקידה לא להסתיר אלא להוסיף מידע שבחלקו אינו מדויק ולפיכך אפשר לראות בו מעין שילוב של לוחמה פסיכולוגית עם צנזורה.

תרומת המחקר הנוכחי היא בחשיפת הדפוס החדשני של הצנזורה, במיפוי העדכני של התקשורת החרדית בשנת 2018; בזיהוי ואפיון דפוסי הצנזורה החרדית ודרכי

פעולתה; בפירוט הנושאים והביטויים האסורים בשימוש בתקשורת החרדית. נוסף על כך מופיע פירוט רשימת מדרגות התארים שבאמצעותם מסמנת העיתונות החרדית את ההיררכיה הקהילתית.

ממצאי המחקר עשויים לא רק לשפוך אור על דרך פעולתה של צנזורה פנימית במגזר מסתגר, אלא גם לשמש מעין מקרה מבחן לקיומה של צנזורה בעידן האינטרנט והרשתות החברתיות.